

КЛАПЧУК

Сергій Миколайович,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник народної
освіти України, головний науковий
співробітник сектору наукової
бібліографії та біографістики
Інституту історії аграрної науки,
освіти та техніки Національної
наукової сільськогосподарської
бібліотеки НААН
klapchuksm@ukr.net
(м. Київ, Україна)

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Використовуючи методи конкретно-історичного та проблемного аналізу, розглядається становлення і розвиток професійно-технічної освіти в Україні на початку ХХ ст. Особливу увагу приділено розвитку профтехосвіти серед робітників і селян. Охарактеризовано діяльність Центральної ради і Тимчасового уряду зі створення нової загальної та профтехосвіти в країні. Показано доробок українських істориків щодо аналізу професійної освіти серед трудового народу. Наголошено на створенні широкої системи профтехучилищ, технікумів та спеціальних курсів для підготовки кадрів.

За період 1917–1920 рр. у сфері професійно-технічної освіти відбулися кардинальні зміни: відбулися радикальні перетворення на шляху національно-культурного відродження українського народу. Створено національну систему освіти, розгорнулася ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Разом з тим, національно-демократичні уряди підійшли до проблеми забезпечення кваліфікованими кадрами виробництва шляхом створення широкої системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів як через систему профтехучилищ, так і систему спеціальних курсів для промислових підприємств сільськогосподарського та економічного профілів.

Ключові слова: українська культура, Центральна Рада, Гетьманщина, Т. Шевченко, П. Скоропадський, підготовка кадрів робітників і селян.

THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL EDUCATION ON THE UKRAINIAN LANDS IN THE EARLY 20th CENTURY

Using methods of specific historical and problem analysis, the formation and development of vocational education in Ukraine at the beginning of the twentieth century is examined. Particular attention is paid to the development of vocational education among workers and peasants. The activities of the Central Council and the Provisional Government to create a new vocational school in the country are described. The works of Ukrainian historians with the analysis of professional education among the working people are shown. It was noted the creation of a wide system of vocational schools, technical schools and special courses for personnel training.

For the period 1917-1920, dramatic changes have taken place in the field of vocational education: radical transformations on the path of the national-cultural revival of the Ukrainian people. A national education system has been created, and the eradication of adult illiteracy has begun. At the same time, the national democratic governments approached the problem of providing qualified production personnel by creating a wide system of training qualified workers, both through the system of vocational schools and the system of special courses for industrial enterprises of agricultural and economic profiles.

Key words: *Ukrainian culture, Central Council, Hetmanate, Taras Shevchenko, Pavlo Skoropadsky, training of workers and peasants.*

РАЗВИТИЕ ПРОФТЕХОБРАЗОВАНИЯ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В НАЧАЛЕ XX СТ.

Используя методы конкретно-исторического и проблемного анализа, рассматривается становление и развитие профессионально-технического образования в Украине в начале XX в. Особое внимание уделено развитию профтехобразования среди рабочих и крестьян. Охарактеризована деятельность Центрального совета и Временного правительства по созданию новой профессиональной школы в стране. Показаны труды украинских историков с анализом профессионального образования среди трудового народа. Отмечено создание широкой системы профтехучилищ, техникумов и специальных курсов для подготовки кадров.

За период 1917-1920 гг. в сфере профессионально-технического образования произошли кардинальные изменения: радикальные преобразования на пути национально-культурного возрождения украинского народа. Создана национальная система образования, развернулась ликвидация неграмотности среди взрослого населения. Вместе с тем, национально-демократические правительства подошли к проблеме обеспечения квалифицированными кадрами производства путем создания широкой системы подготовки квалифицированных рабочих кадров как через систему профтехучилищ, так и систему специальных курсов для промышленных предприятий сельскохозяйственного и экономического профилей.

Ключевые слова: украинская культура, Центральный Совет, Гетманщина, Т. Шевченко, П. Скоропадский, подготовка кадров рабочих и крестьян.

Важливою віхою у розвитку української державності був час, відомий, як період Української революції та національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Ситуація ускладнювалася тим, що Україна у спадок від Російської імперії отримала неписьменних майже 80 % дорослого населення і понад 60 % дітей шкільного віку. Більше того, система шкільної освіти була зрусифікована. З цього приводу М. С. Грушевський писав: «Найважливіша потреба нашого національного життя є створення рідної школи, бо народ, який не має своєї школи, ... ніколи не виб'ється на самостійну дорогу свого розвитку» [1, с. 13].

Серед наукових досліджень, присвячених висвітленню Українського культурного відродження революційної доби, виділяємо праці Д. Ф. Розовика. Автор висвітлює головні напрями культурно-національних перетворень революційної доби, роботу державних структур, політичних партій, громадських організацій щодо перетворення українського книговидання і періодики бібліотечної й архівної справи, питань підготовки кадрів, розвитку українського образотворчого мистецтва, охорони пам'яток культури тощо [5, с. 211, 216, 544]. Цікавий фактичний матеріал знаходимо у наступних наукових працях: Плющ М.Р. «Технічна творчість робітничого класу Української РСР» (Київ, 1973); Прошарук Г.П. «Підготовка робітничих кадрів для промисловості» (Київ, 1965); Остафійчук В.Ф. «У боротьбі за науково-технічний прогрес» (Київ, 1980); Терещенко Г.Й. «Організаторська діяльність комуністичної партії по підготовці робітничих кадрів професійно-технічної освіти (1940–1970 рр.)» (Київ, 1974); Клапчук С.М., Білик Б.І., Горбань Ю.А. та ін. «Історія української та зарубіжної культури» (Київ, 2007); Клапчук С.М. «Подготовка квалифицированных рабочих – важное направление кадровой политики КПСС (из опыта работы парторганизаций Украины)» (Киев, 1981); Бризгалов В.Р. «Головна продуктивна сила суспільства» (Київ, 1974); Хоменко В.Я. «Українська і світова культура» (Київ, 2002) та ін.

Центральна Рада з перших днів існування, ведучи боротьбу за відродження державності українського народу, почала роботу зі створення національної системи освіти. В першу чергу навесні 1917 р. вона закликала всіх громадян, культурні й політичні організації, місцеві органи влади домагатися дозволу від Тимчасового Уряду на розширення мережі освітніх закладів, переведення освіти на українськомовне викладання, утворення українських культурних товариств. У відозві наголошувалося на необхідності збирати населенням України кошти для національного фонду на культурне будівництво, проведення українізації системи освіти й надання всебічної допомоги підвищенню загального культурного рівня населення. Отже, ідеї М. Грушевського та рішення Центральної Ради визначили головні напрями і, по суті, заклали теоретичні основи будівництва національної системи освіти [2].

У той час колишня система освіти не відповідала вимогам побудови української школи, новим її принципи, формам, методам навчання і виховання. Саме тому вона потребувала докорінної реформи та побудови якісної нової національної освіти. З ініціативи Центральної Ради у квітні 1917 р. це питання обговорювалося на Українському Національному з'їзді. В роботі Всеукраїнського з'їзду брали участь понад 500 делегатів – представників культури та освіти від усіх регіонів України, а також члени Центральної Ради: В. Винниченко, І. Сташенко, С. Єфремов, С. Русов, а також міністр освіти Тимчасового уряду О. Мануйлов та ін. [3, с. 8].

На з'їзді було затверджено концепцію будівництва національної школи. Основний зміст її зводився до ліквідації багатоступінчатості та створення єдиної початкової загальноосвітньої школи, яка б давала можливість учням послідовно переходити до середньої та вищої освіти. Збільшувався і термін навчання в початкових школах до п'яти-семи років. Передбачалося запровадити безкоштовну освіту для дітей усіх соціальних верств населення. Пропонувалося формувати у молоді любов до Батьківщини, рідного краю, народу. Для успішної побудови національної школи з'їзд запропонував Центральній Раді відшукати кошти для відкриття українських шкіл, створити

навчальні заклади з підготовки національних педагогічних кадрів, забезпечити освіту необхідною навчальною, художньою літературою, періодичною пресою.

Рішення Всеукраїнського учительського з'їзду знайшло широку підтримку на губернських і повітових з'їздах учителів, що відбулися протягом квітня – травня 1917 р. У цей період Губернський з'їзд учителів Катеринославщини і педагоги Полтавщини запропонували, а згодом створили в кожному повіті учительські Спілки, в обов'язок яких входило запровадження українського викладання, забезпечення шкіл новою літературою, підготовка кадрів для національної школи. Подібні рішення приймалися на селянських з'їздах Київської, Волинської, Подільської Чернігівської та інших губерній України, Всеукраїнських з'їздах робітників, на з'їздах працівників залізничного транспорту, жіночих, молодіжних, кооперативних організацій, політичними партіями і рухами.

Досить солідна робота, започаткована Центральною Радою з будівництва національної школи й розвитку шкільної освіти, дала позитивні результати. За менш, ніж річний термін відкрилося близько 5,4 тис. середніх шкіл, запроваджено викладання українознавчих предметів більше, як у 100 середніх школах та інших навчальних закладах [3, с. 12].

На період 1917 р. в Україні діяла досить широка сітка підготовки кадрів. Розгалужена мережа шкіл, училищ, технікумів, що готували робітничі кадри для науково-технічного процесу в галузі автомобілебудування, авіатехніки, хімії, електрики та інших галузей науки, потребувала кардинальних змін у плані підготовки робітничих професій. Питання підготовки робітничих кадрів постало надзвичайно гостро. Враховуючи таку ситуацію, уряд у 1917 р. створив спеціальний Департамент професійної освіти, що розробив спеціальні програми розвитку профтехосвіти в Україні. Також було створено десятки технічних та аграрних шкіл, спеціальні заклади залізничного транспорту машинобудування, торгівлі, сільського господарства тощо. З метою покращення якості підготовки робітничих кадрів Міністерство народної освіти у 1918 р. видало спеціальний наказ про прийняття у підпорядкування всіх діючих на території УНР

технічних комерційних, аграрних училищ, шкіл, технікумів, а уряд на утримання та розвиток цих навчальних закладів виділив необхідне фінансування [4].

Необхідно визнати, що Центральна Рада зробила значний внесок у розвиток освіти, в тому числі професійно-технічної. У цей час у систему освіти було внесено ряд новацій. Їхній основний зміст полягав у тому, що: по-перше, запроваджувалася професійна орієнтація молоді, починаючи зі школи; по-друге, створювалася система професійної підготовки працюючого населення; по-третє, профосвіта переводилася на підготовку працівників для всіх галузей економіки з урахуванням найновіших технічних досліджень і зорієнтованих на вирішення життєво важливих економічних завдань молоді української держави; по-четверте, проводилася її українізація [7].

Робота, проведена у сфері освіти за період існування Центральної Ради, дала можливість значно посилити її матеріально-технічну базу, збільшити кількість навчальних закладів. Формування національної системи профосвіти активно підтримувало Міністерство освіти та мистецтва. На реалізацію цієї програми Рада Міністрів виділила понад 7,14 млн. крб. [8].

Аналіз підтверджує, що професійна освіта цього періоду розвивалася досить успішно, її активно підтримувало Міністерство народної освіти УНР. У 1919 р. для цього було виділено 2,8 млн. крб. Міністерство профінансувало відкриття 12 дворічних аграрних шкіл на Поділлі, в Полтавській області, узаконило вивчення основ сільськогосподарських знань у старших класах сільських середніх шкіл із проведенням практичних занять. Отже, можна з упевненістю зазначити, що у 1917–1920 рр. у системі профтехосвіти було здійснено радикальні зміни. У цей час у галузі технічної освіти було відкрито 250 нових шкіл, 140 училищ, 60 технікумів, 500 навчально-практичних майстерень. Узагалі зміни відбулися і в сільськогосподарській професійній освіті. Спеціалістів для народного господарства готували понад 50 нововідкритих технікумів і 200 сільськогосподарських шкіл, у яких навчалася відповідно 18,2 і 46,6 тис. учнів [9].

Розвиток професійно-технічної освіти активно підтримувало керівництво Гетьманату. Реалізуючи ідею розвитку профтехосвіти, для її розвитку було виділено 1780 млн. крб., а згодом – 5,357 млн. крб. – на побудову нових шкіл, училищ, технікумів та модернізацію матеріальної бази діючих навчальних закладів [10]. Улітку 1918 р. за ініціативи П. Скоропадського була розроблена програма розвитку аграрної професійної освіти, що передбачала відкриття понад 350 нових сільськогосподарських шкіл, училищ, технікумів та агрономічних інститутів із науково-дослідними станціями [11, с. 54].

На початку 1919 р. департамент професійної освіти при Міністерстві народної освіти розглянув роботу професійних училищ, що перейшли у підпорядкування Міносвіти. В цьому документі йшлося про ряд заходів, спрямованих на ліквідацію недоліків. Перед департаментом були висунуті завдання щодо ліквідації недоліків, спрямованих на розробку ефективної системи для всіх галузей і ступенів освіти. Галузь зобов'язувалася переглянути типи шкіл та їхні програми відповідно до тогочасних вимог. Особлива увага приділялася спеціалістам, які займалися підготовкою кадрів, покращенню оплати їхньої праці, створенні гідних умов для роботи [12].

Значну увагу розбудові профтехосвіти приділялося у радянський період. При Наркоматі освіти нею керував створений Комітет, а на місцях – його губернські та повітові філії. Робота, що планувалася попередніми урядами, але не була здійснена, уже реалізовувалася новими органами. Так, протягом 1919–1920 рр. відкрилося 14 профтехучилищ і технікумів у Житомирській, Київській, Одеській, Полтавській і Харківській губерніях. За підрахунками професора Д. Ф. Розовика, у цей період було відкрито по 100 технічних ліцеїв та училищ, навчальних майстерень та декілька технікумів для підготовки робітничих кадрів у названих областях України [13, с. 422]. Наприкінці 1920 р. мережа навчальних закладів у країні становила: 140 училищ, 250 шкіл, 66 технікумів, декілька сотень навчальних майстерень та технічних класів у школах [15, с. 67].

Розглядаючи результати діяльності урядів України періоду 1917–1920 рр., необхідно наголосити, що в цій сфері було здійснено змістовне реформування.

Протягом зазначеного періоду державні органи, громадські, культурні організації здійснили радикальні перетворення на шляху національно-культурного відродження українського народу. Протягом цього часу створено національну систему освіти, розгорнулася ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Разом з тим, національно-демократичні уряди підійшли до проблеми забезпечення кваліфікованими кадрами виробництва шляхом створення широкої системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів як через систему профтехучилищ, так і систему спеціальних курсів для промислових підприємств сільськогосподарського та економічного профілів.

Майже за чотири роки створено українську шкільну освіту, проведено її реформування, суттєво посилено матеріальну базу. Шкільна мережа охопила не тільки міста, а й села та хутори. Вагома робота була проведена в системі професійної освіти. Відкрилося багато шкіл, училищ, технікумів з нових спеціальностей. Значно збільшилася кількість денних професійних навчальних закладів технічного, сільськогосподарського, економічного та інших профілів. Професійні навчальні заклади для працюючого населення, здебільшого з вечірньою програмою навчання, почали створюватися в містах і великих селах. Проблему боротьби з неписьменністю було винесено на загальнодержавний рівень. За кошти держави, громадських і культурних організацій вибудовано розгалужену систему культурно-освітніх закладів, яка сприяла подальшому розвитку як національної системи шкільної, так і професійної освіти.

Значну роль у розбудові культури відіграли бібліотеки. Їхня мережа в Україні впродовж 1917–1920 рр. зросла в десятки разів. Національні бібліотеки відіграли важливу роль у забезпеченні робітників і селян різноманітною освітньою літературою. За ці роки було створено Національну бібліотеку з філіями у губерніях, значно зросла кількість громадських, шкільних, наукових та інших бібліотек; відбулося збільшення фондів української літератури, відкрилися відділи літератури національних меншин і відділи періодики. Бібліотечна мережа стала настільки великою, що бібліотечні осередки діяли практично у кожному населеному пункті, у школах, професійних училищах,

наукових товариствах, громадських і військових частинах, на багатьох підприємствах країни.

Отже, у період 1917–1920 рр. було здійснено вагомий внесок у розвиток національної системи професійної освіти як для робітників, так і селян. Були закладені основи українського національно-культурного будівництва, що дало можливість у наступні роки покращити розвиток культури, у тому числі й культуро-технічний рівень робітників і селян.

Список використаних джерел та літератури

1. Грушевський М. Про українську мову та українську школу. Київ, 1991. С. 13.
2. *Вісті з Центральної Ради*. 1917. 19 берез.
3. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). Київ : ВПЦ Київ. ун-т, 2002. 311 с.
4. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України)*. Ф. 2001. Оп. 1. Спр. 160. Арк. 14, 35, 36.
5. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. Київ : Аквілон-Плюс, 2009. С. 211, 216.
6. Розовик Д. Ф. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. Київ : Аквілон-Плюс, 2009. С. 7, 18, 19.
7. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. Київ : Аквілон-Плюс, 2009. С. 211, 544.
8. *ЦДАВО України*. Ф. 2001. Оп. 1. Спр. 1065. Арк. 10; Спр. 284. Арк. 59; Спр. 59. Арк. 109.
9. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 26. Арк. 25, 59; Спр. 256. Арк. 117.
10. *ЦДАВО України*. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 1065. Арк. 10; Спр. 264. Арк. 167; Спр. 59. Арк. 109.
11. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. Київ : Аквілон-Плюс, 2009. С. 54.
12. *ЦДАВО України*. Ф. 336. Спр. 2582. Арк. 15–16.
13. *ЦДАВО України*. Ф. 2001. Оп. 1. Спр. 160. Арк. 14, 35, 36.
14. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 422. Арк. 270, 279, 303; Спр. 1022. Арк. 14.
15. Клапчук С. М., Білик Б. І., Горбань Ю. А. та ін. Історія української та зарубіжної культури. 6-те вид., випр. і доп. Київ : Знання Прес, 2007. 358 с.
16. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). Київ : ВПЦ Київський університет, 2002. С. 67.

References

1. Hrushevskiy, M. (1991). *Pro ukrayinsku movu ta ukrayinsku shkolu* [About the Ukrainian language and the Ukrainian school]. Kyiv. 13. [in Ukrainian].
2. (1917). *Visti z Tsentralnoyi Radu* [News from the Central Council], [in Ukrainian].
3. Rozovyk, D. F. (2002). *Ukrayinske kulturne vidrodzhennya v roky nacionalno-demokratychnoyi revolyuciyi (1917-1920)* [Ukrainian cultural revival during the years of the national-democratic revolution (1917-1920 years)]. Kyiv. 311. [in Ukrainian].
4. TsDAVO Ukrainy, f. 2001, op. 1, spr. 160, ark. 14, 35, 36. [in Ukrainian].
5. Rozovyk, D. F. (2002). *Ukrayinske kulturne budivnytstvo v Ukrayini u 1917-1920 rr.* [Ukrainian cultural construction in Ukraine in 1917-1920.]. Kyiv. 544. [in Ukrainian].
6. TsDAVO Ukrainy, f. 1065, op. 1, spr. 264, ark. 10, 59. [in Ukrainian].
7. TsDAVO Ukrainy, f. 1065, op. 1, spr. 59, ark. 109. [in Ukrainian].
8. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 2, spr. 26, ark. 25, 59. [in Ukrainian].
9. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 2, spr. 256, ark. 117. [in Ukrainian].
10. TsDAVO Ukrainy, f. 2201, op. 1, spr. 1065, ark. 10. [in Ukrainian].
11. TsDAVO Ukrainy, f. 2201, op. 1, spr. 264, ark. 55, 167. [in Ukrainian].
12. TsDAVO Ukrainy, f. 336, op. 1, spr. 2582, ark. 15-16. [in Ukrainian].
13. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, spr. 422, ark. 270, 279, 303. [in Ukrainian].
14. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, spr. 1022, ark. 14. [in Ukrainian].
15. (2007). *Istoriya ukrayinskoyi ta zarubizhnoyi kultury* [History of Ukrainian and foreign culture]. Kyiv. 358. [in Ukrainian].
16. Rozovyk, D. F. (2002). *Ukrayinske kulturne vidrodzhennya v roky nacionalno-demokratychnoyi revolyuciyi (1917-1920)* [Ukrainian cultural revival during the years of the national-democratic revolution (1917-1920 years)]. Kyiv. 67. [in Ukrainian].

Рецензент:

**Куйбіда В.В., д.і.н., проф.
Салата Г.В., д.і.н., проф.**

Надійшла до редакції 07.05.2019 р.